

MEZŐBERÉNY

— TISZÁNTÚL POLITIKAI SORSA? —

AZ UTÓBBI ÉVEKBEN sokat hallatott magáról ez a békésmegyei nagyközség, mert az első komolyabb nemzeti szocialista megmozdulások itt voltak és a német-magyar-tót vegyes lakosság állandó nyugtalanságával izgatta a közvéleményt. A pestisajtó időnként hűségesen beszámolt a mezőberényi eseményekről, de azok történelmi, gazdasági és politikai okait nem kutatta és így nem is tudta tisztázni a helyzetet. Most végre azután maga a kis alföldi társadalom tisztázta helyzetét, mert a legutolsó — múlt év-végi — képviselő-testületi választáson 6 nemzeti szocialista és 4 szociáldemokrata mandátummal felmorzsolta és megsemmisítette a polgári pártokat: a lakosság a két világnézeti anti-póluson helyezkedett el. Többé nem hisznek polgári ideológiákban: a középút-politikáját elvetették és felállították a marxista-nemzeti szocialista antitézist. Vagy az egyik, vagy a másik: több út nincs! Ez a tiszántúli falu a nagy európai világnézeti arcvonalban kiépítette a maga kis frontját és elindult egyedül múltat, tradíciókat, eddigi társadalmi kapcsolatait és megszokott életformáját megtagadva a jövő elé. Hogyan jutott ide? A múltnak és jelennek milyen csalódásai kényszerítették az összes konzekvenciák levonására és a két véglet közötti választásra? Mennyiben felelős maga az eseményekért és mennyiben játszottak közre külső körülmények? Mi vár rá a jövőben és elbírja-e majd a megpróbáltatásokat? Ezek mind-mind olyan kérdések, melyekre csak történelmének, gazdasági és politikai életének a válaszával lehet megfelelni.

TÖRTÉNELME — mint a többi alföldi településé — a tatár-török-rác hordák ismétlődő támadásainak és pusztításainak a végzetét hordozza magában. Az Árpádok korában már lakott hely: 1214-ben a nagyváradai püspökséghez utasítottak innen némely szerencsétlen jobbágyokat tűzpróbára. Akkor még kis falu volt kis határral és Berénynek hívták. A tatárok azonban elpusztították és kivonulásuk után sokáig nem hallani róla. 1329-ben Békés vármegye főispánja, Berendfia Márton bírta, akinek I. Károly adományozta hűséges szolgálataiért. 1347-ben már az Acsay-család birtokában van és két részből áll: Berényből és Bal-Berényből. 1387-ben beleolvad a híres gyulai uradalomba, melyhez akkor 43 község tartozott és a Losonczy-család tulajdonában volt. Zsigmond király 1403-ban Maróthy Jánosnak adta, Mátyás alatt kincstári tulajdonba megy át. Mátyás halála után a rendek fiának, Korvin Jánosnak adományozzák a gyulai uradalmat és vele Berényt is. Korvin János 1490-ben egyúttal Békés megye főispánja is lett és II. Ulászló beleegyezésével Deák Andrásnak, a budai vár udvarbírájának engedti át több más faluval együtt. 1492-ben ismét Korvin Jánosé, négy év múlva Derecsényi Pálé, a gyulai vár várnagyáé, akitől Korvin János vissza

akarta venni, de nem tudta, mert Derecsényi időközben eladta Kantler Ágoston budai kereskedőnek. Korvin János halála után 1504-ben a gyulai uradalmat özvegye, Frangepán Beatrix örökölte, aki — egy darabig nő léte Békés megye főispánja is volt — II. Ulászló unszolására a király unokaöccséhez, Brandenburgi György örgrófhoz ment feleségüi, így került Brandenburgi György örgróf birtokába a most már 55 faluból álló és 375.000 kat. hold terjedelmű gyulai uradalom. Berény tulajdonjoga ugyan vitás, mert Korvin János előbbeni odaajándékozásai zavarják az örgróf birtoklását, de ez nem izgatja annyira, hogy mint Békés megye főispánja a vele szemben elégedetlenkedő nemeseket kijátszva, a megyegyűléseket ott ne tartsa. Így lesz 1514-től 1517-ig Berény Békés megye székhelye.

A sok földesurat kiszolgált, alig 30 jobbágyportából álló, 300 lakosú falu a XVI. század elején biztatóan fejlődött. A Dózsa-féle parasztforradalmat szerencsésen elkerülte és nem szenvedte annak büntető-szankcióit. A jobbágylakosság még egységes: nincsenek élesen elhatárolható társadalmi osztályok. Emiatt az érdekek könnyebben összeegyeztethetők és a földesúrral szemben fennálló kötelezettségek szerződéses alapon szinte köztehertartozásként kezelhetők. Tehát bizonyos polgárosuló tendencia állapítható meg, ami a XV. század derekán az Alföldön általános és a magyar agrárpolgárság kialakulásával biztatott. A századvégi törvényes intézkedések — 1491. és 1498. évi artikulusok — azonban elvágják ezt a sokat ígérő fejlődést és csak kevés község tudja átvészelni az oligarcha-idők jobbágyellenes hangulatát. Berény ezek közé tartozott. A földesúrral jó viszonyban élt: Brandenburgi György segítette mindenben. A lakosságnak akkor az állattenyésztés volt a főfoglalkozása. A Körös szomszédsága jó legelőket és réteket biztosított, a földesúr pedig marhakereskedéssel is foglalkozván, az állatok értékesítéséről gondoskodott. Az állattenyésztés mellett virágzott még a halászat és kisebb mértékben a földművelés. Főleg búzát, zabot, kölest, lent és kendert termeltek. Minden úgy alakult Berény életében, hogy bizakodva tekinthetett a jövő elé és ekkor jelent meg az Alföld falvainak közös végzete: a török. A véres kard Berénybe is eljutott. Szegedi Deák Gergely hirdette ki, hogy aki nem fog fegyvert, fej- és jószágvesztéssel bünhődik. Hogy herényi ember résztvett-e a mohácsi csatában, azt nem tudni, de hogy a török végzetes hatással volt erre a kis alföldi falura, azt történelmének további alakulása szomorúan igazolja. A kettészakadt királyság korában már előre veti árnyékát a tatárjárásnál is kegyetlenebb pusztulás, A megye egyelőre hol az egyik, hol a másik fél uralma alatt van: a pártoskodás hatalmasan fellángol, amit a politikai ellentétek mellett a reformáció terjedése is szít. 1552-ben Brandenburgi György áttér az új hitre, vele a falu is. Nemsokára az örgróf elhagyja az országot és Berény a kincstár tulajdonába megy át. A nádori főhatóságot azonban csak pár évig élvezheti, mert 1566-ban elesik Gyula vára és Berény Pertaf török basa birtokába kerül. Ezzel befejeződött Mezőberény történelmének első korszaka és Berény megszűnik létezni.

A gyulai szandzsákhöz csatolt Berény további sorsa ugyanis egészen reménytelen. A török-magyar háborúk átvonuló seregei folyton pusztították és 1597-ben teljesen megsemmisült: lakossága elmenekült. 1616-ban a visszaszállingózó lakosok felépítették a szomszédos Gyűr község ide költözött jobbágyaival és rövid ideig, mint Gyűr-Berény szerepel.

A török földesúrnak szorgalmasan adóztak, a magyarnak szintén. Ez utóbbival mindig megalkudtak az adóra nézve. Névtelen magyar földesurai sűrűn változtak ezután is. A kincstár nem sokáig mondhatta a magáénak, mert Gyúrral együtt Sárközy Mihály, Balázs Deák István és Kövesdy Bertalan kapta meg. Balázs Deák egyetlen leánya Segnyey Miklóshoz ment feleségüi, ebből a házasságból született Segnyey Borbála, aki Károlyi Mihály felesége lett és így Berény a Károlyiak tulajdonába kerül, miután a másik két résztulajdonostól a birtoklás jogát megváltották. A Károlyi-család névtelen birtoklását 1661-ben megzavarta Wesselényi Ferenc akkori nádor, mert Berényt Gyúrral és Dobozzal együtt bizonyos Inczedy Mátyás, Galgóczy Miklós, Muronyi István és Gombos György nevezetű füleki, ónódi és szendrei illetőségű katonáinak adományozta, anélkül, hogy utána nézett volna, hogy ki a község tulajdonosa. A katonák nem vették komolyan a birtoklást, csak zsarolták a lakosságot, úgyhogy azok 1667-ben ismét elmenekültek és 5 évig lakatlanul állt a falu. 1672-ben visszajöttek; a jobbágyok Károlyi László földesúrral kiegyeztek és a török földesúr mellett neki is fizettek adót, de nemsokáig maradhattak nyugton: a folytonos zaklatások miatt 1685-ben megint otthagyták falujukat és attól kezdve lakatlan 1701-ig.

Berény, úgy is mint Gyúr-Berény, ezzel végleg megszűnt. 1702-ben a visszatérő 26 család már Mezőberénynek nevezi, nyilván a stílszerűség kedvéért. A török közben eltakarodott: 1695-ben felszabadult Gyula, de a viszonyok nem változtak. A török helyébe rács hordák jöttek és 1703-ban ismét menekülni kell a lakosoknak. Ekkor pusztult el a Berénnyel szomszédos Félhalom és Kamut falu, melyek a mai Mezőberény területén voltak. De Mezőberény is megsemmisült. A bécsi kamara közigazgatása alá kerülő vidék olyan siralmas állapotban van, hogy a tiszttartónak kinevezett Lindner Keresztély pusztánál egyebet nem talált. Amikor 1715-ben visszaállították Békés vármegyét, Károlyi Sándor jelentkezett jussáért, azzal az indokolással, hogy Mezőberény a török uralom alatt is a családjuké volt. A kincstár nem vette figyelembe Károlyi érveit és 1723-ban átadta a gyulai uradalmat Harruckern János császári és királyi hadiélmezési igazgatónak az óbudai vízimalom helyett, melyet III. Károlytól kért a hadsereg élelmezésénél szerzett érdemeiért és a kincstárral szemben fennálló követelése ellenében. Így jutott Harruckern a hajdani és egész Békés megyére kiterjedő gyulai uradalom birtokába, amelyik ebben az időben oláh és örmény pásztorok által bérelt birkalegelő volt.

Harruckern János György a lakatlan terület benépesítéséhez mindjárt hozzákezdett. A jelentkező régi tulajdonosi igénylőkkel kiegyezett: Károlyi Sándornak például 4000 forintot adott kölcsön és így semmi sem zavarta nagy munkájában. Már az előző évben felhívást intézett az ország lakosaihoz, hogy szívesen lát telepéseket birtokán. 1723-ban megérkezett az első tót-csoport, akik a már korábban Szarvasról átköltözött tótokkal alapítják meg a mostani Mezőberényt. Nagy kiváltságokat kapnak: szabad vallásgyakorlást, úrbéresi kötelezettségek alól néhány évi felmentést, malom, kocsmát, mészárszék felállítását és községi javadalmozást. Erre a hírrre a Kishont (ma Gömör) megyei Varbócz, Rahó, Priboly falvakból továbbá Liptó és Turóc megyékből is jöttek telepések, akikhez a Nógrád megyei Segényd faluból csatlakoztak többen. 1725-ben németek jöttek a tótok mellé. Németország majdnem valamennyi vidékéről, de különösen Frankfurt, Hesszen, Elzász, Württemberg és Bäden környékéről érkeztek evangélikus vallású német telepések, mint szabad polgárok, akiket még 1717-ben a földesúri szolgáltatások alól hazájukban felmentettek. Velük jött a pest megyei Soltvadkertről és Kishartáról néhány család. A német-tót lakosságot 1727-ben Sarkadról, Ugráról, Mikepércsről, Vértesről, Gesztről és Dobozról érkező 21 magyar család egészíti ki. Így válik teljessé Mezőberény vegyes lakossága és a következő 200 évben egymás mellett élve sorsközösséget vállalnak.

Az első évek már jelezték, hogy a három nép itt egymásra van utalva és nincs külön sors. Az istentiszteleteket szegényes templomban felváltva tartották: üldözött evangélikusok voltak és először vallási téren találtak egymásra. Azután a hétköznapi élet gondoskodott a közös sors kovácsolásáról. A pihent föld kívánta a szorgos kezeket: a lakosság dolgozott is eleget és a földművelés szelíd foglalkozás lévén, békessé tette az együttélést. Fölöttük olyan földesúr vigyázott, hogy minden rendben menjen, amilyen kevés akadt a történelem folyamán. Az első izgalmak mégis e korból valók. 1735-ben kitört a Péro-féle lázadás. Szegedinecz Péter szerb kapitány — népi és történelmi nevén Péro — vezetésével indult meg a nép Békésszentandrásról Köröstarcsán és Békéscsabán keresztül Arad felé. Mezőberényből 8 jobbágy csatlakozott: — nem tudni mi okból. Talán az idegen környezet és Békés megye örök forradalmisága remegtette meg őket és nem tudtak ellentállni. Három év múlva 1738-ban újabb forradalmi láz. A szomszédos Békésen pestis dühöngött: a lakosság megremült és csak Harruckern báró (1729 óta) lázintatos, de azért erélyes közbelépése akadályozta meg a nagyobb zavargások kitörését. Mezőberény születésekor diszpozíciót szerzett a nyugtalanságra és ez végigkísérte eddigi történelmén. Nyugtalansága nagy életkedvvel párosult. Saját határa sohasem volt elég. Még Harruckern életében Kondoros, Félhalom és Szarvas határából bérelt pusztákat. 1840-ben pedig az elpusztult Kereki község határát kapja meg. Terjeszkedésében a báró halála után fia, Harruckern Ferenc is támogatta és 1765-ben Mezőberényhez csatolta az elpusztult Félhalom egész határát. Ezzel 25.000 kat. holdra növekszik Mezőberény területe és magában foglalja Kamut, Félhalom és Kereki elpusztult községek határait. A 25.000 kat. holdból 5000 kat. hold volt a szántó, a többi rét és legelő. A lakoságnak még mindig az állattenyésztés a főfoglalkozása: a nedves, jó legelők és rétek egyelőre erre a legalkalmasabbak. Mária Terézia úrbéri rendezése simán folyt le, hiszen a lakosság szabad költözködési joggal bír és nem az a szolgajobbágy, mint amelyik a kevésbé zavart területeket népesíti be. Szabad költözködési jogát gyakorolja is: 1754-ben 39 tót család gróf Károlyi Ferenc szabolcsi birtokára, Nyíregyházára költözött, 1788-ban 30 német család pedig a temesmegyei Lieblingre. A Károlyiak egy ideig még zavarják a birtoklást: 1750-ben például gróf Károlyi Ferenc jelentkezett, de lemondott Mezőberényről, amikor Harruckern Ferenc elengedte a 4000 firt-os adóságukat. 1775-ben meghalt Ferenc báró és vele férfiágon magva szakadt a Harruckern-családnak: csak leányágon folytatódik a Wenckheim-családban. Az örökösök 1798-ig közösen kezelték a gyulai uradalmat, ekkor azonban 5 részre osztották: Mezőberény a csabai részhez került, melynek özv. Liskovits Józsefné, született Harruckern Borbála lett a földesura, aki azonban a következő évben többeknek eladta birtokukat. Mezőberényt Wenckheimék vették meg: a múlt század eleje már az ő tulajdonukban találja.

MEZŐBERÉNY ÉLETÉBEN a XIX. század hozta meg a végső elrendeződést. A három nép az idők folyamán összeszokott, de faji tulajdonságait mindegyik megőrizte és a településbeli elkülönülés is mind a mai napig megmaradt. A békés együttélést soha sem zavarta meg a nemzetiségi viszálykodás. Nagyszerűen megértették, hogy ezen a földön élniök és nem marakodniök kell. Faji súrlódások tehát nem voltak, ellenben a törvényszerűen bekövetkező társadalmi differenciálódás annál erősebb elkülönüléseket eredményezett és sokkal határozottabb formában jelentkezett, mint a faji hovatarozandóság. A múlt század elején még nem érezni a társadalmi osztálytagozódás állandó feszültségeket előidéző következményeit. A lakosság a földesúrral szemben egységesen védi meg érdekeit és az 1805-ben megújított urbárium sokkal több engedménnyel teszi elviselhetőbbé életüket, mint a Mária Terézia-korabeli. Külön érdekessége ennek az urbáriumnak, hogy a robotmunkának pénzbeni megváltását engedélyezi olyképpen, hogy az évenként teljesítendő 104 gyalognapszámból

csak 40-et kell ténylegesen teljesíteni, a fennmaradó 64 nap pedig napi 12 krajcárjával megváltható. A földesúri gazdaság ekkor megy át a mezőgazdasági nagyüzemi formába és a jobbágy munkáját nem tartja alkalmasnak a korszerű gazdálkodás folytatásához: szívesebben dolgozik bérmunkásokkal és a jobbágyoktól csak természet- és pénzbeni szolgáltatásokat fogad el. Ez mindenesetre könnyített helyzetükön és különben is a szépen fejlődő község szabad jobbágylakossága ismét polgárosodik: a jobbágyi rendszerből menekül és minden alkalmat megragad, hogy úrbéresi szolgáltatásai köztartozás jelleget öltsenek, életformája pedig fejlődőképességét megtartsa. Próbálkozásai közül elég talán csak egyről megemlékezni. Az 5779 lakosú község 1802-ben gimnáziumot létesít. A gimnázium ötletét Klaniczay János a békésbányai evangélikus esperesség felügyelője vetette föl 1798-ban a Szarvason megtartott egyházkerületi közgyűlésen. Az Alföldön ugyanis nem volt evangélikus egyházi latin iskola; földesurak, papok, jómódú polgárok szívesen fogadták a tervet és 1802-ben Mezőberényben megnyílhatott a gimnázium. Iskolaépületről özv. báró Wenckheim Ferencné gondoskodott. Ugyancsak ő biztosított a tanároknak lakást, segítette őket természetbeni járandósággal és tűzifával. Az iskola fenntartására egyik malmának összes jövedelmét átengedte. A környék minden egyházi funkcionáriusa, földesura, Mezőberény egész lakossága szintén támogatta az iskolát, melynek az első évben kevés növendéke volt, de 1830 körül már 200-an tanulnak Mezőberényben. Különösen nagy gondot fordítanak a magyar nyelv tanítására. (A gimnázium hármas tagozatú volt s grammatikai, szintaktikai és retorikai tanfolyamokkal.) Az iskola felügyelője, Podmaniczky János báró, a magyar nyelv és irodalom tanárát több éven keresztül sajátjából fizette és ezenkívül még 50 körmőci arannyal jutalmazta azt a tanárt, aki a magyar nyelv tanításával a legjobb eredményeket érte el. A magyar nyelv és a magyar kultúra szolgálatában missziót teljesített ez a gimnázium, amiben volt növendékei is segítettek. A végzett teológusok hálából pár évig az iskolánál maradtak magyart tanítani. A mezőberényi gimnázium sorsát azonban megpecsételte a nagy szegénység. Hiába volt minden próbálkozás: 1834-ben átköltözött Szarvasra. Ott rendelkezésre állott az éppen megszűnt Thessedik-iskola, amelyet a földesúr, Bolza József gróf átengedett a gimnázium céljaira, fenntartására pedig 280 kat. hold szántót és 25 kat. hold kertet adományozott, özv. Wenckheimné szintén hajlandó újabb áldozatokat hozni, hogy legalább az al gimnázium Mezőberényben maradhasson; 150 kat. holdat ajánlott fel, de már késő: a szegénység előbb elvégezte a maga dolgát...

A sok reménykedést és bizakodást sejtető gimnázium-alapítás megbukott az Alföld most már egyre határozottabb formát öltő új végzetén: a nagy szegénységen. Ezt a végzetet a még aránylag jobb anyagi körülmények között élő Mezőberény sem tudta legyőzni: további sorsában állandóan közrejátszik. A társadalmi osztálytagozódás a 40-es évekre teljessé lesz. Itt-ott már a földesúri gazdaságok széteséséről hallani. Különösen a legelő-elkülönítésekkel van sok baj szerte az Alföldön. Szarvason például 1835-ben fellázad a parasztság egy Kovács Pál nevű jobbágy vezetésével, mert a legelőt elvették

tőlük. A lázadás leverésére Mezőberényből viszik el a katonaságot, de a súlyos megtorlások már nem tudják megakadályozni az elégedetlenség kitörését. Mezőberényben 1847-ben a legelő-elkülönítés ugyan simán végbement, de utókövetkezményei a márciusi napok idején jelentkeztek. 1848 áprilisában a zsellérség hozzákezdett a földesúri legelők kisajátításához és a nagybirtokok felosztásához, őket ugyanis a birtokelkülönözés és jobbágyfelszabadítás eddigi anyagi bázisuktól — már t. i. a földesúri gazdaság keretein belül élvezett legeltetési, kaszálási és egyéb joguktól — fosztotta meg és ösztönösen reagáltak az eseményekre. Forradalmat csináltak a forradalomban. A kormány kénytelen a statáriumot kihirdetni: Frey Ádám népevért a rögtönítélő bíróság halálra ítélte és mindjárt felakasztották, 82 társát pedig bebörtönözték. Mezőberény ezzel a kis szépséghibával ment bele a szabadságharcba és abból derekasan kivette a részét. A kedélyek lecsillapodtával megalakították a 968 főből álló nemzetőrséget, melyet kétszer a Bánátba, egyszer Arad megyébe vezényeltek, a honvédseregbe pedig 169-én álltak be. A vegyes lakosság szociális érzékenysége mellett a magyar hazának hű fia volt: az első tűzpróbát sikeresen kiállotta. Ebben az időben egy szomorú dicsőségben is része volt a községnek: az orosz seregek előnyomulása miatt Békés megye székhelyét 1849 augusztusában néhány hónapra ide helyezték át és története folyamán immár másodszor lett Mezőberény megyei központ.

Közvetlenül a földteherrendezés után Mezőberény társadalmi struktúrája a birtokmegoszlás szempontjából nagyon kedvezőtlen. 622 telkes gazdát és 510 zsellért mutat ki egy 1852. évi összeírás. A 622 gazdának a kezén 15.794 kat. hold föld volt, ami egyúttal az úrbéri földek területét is jelentette; a többi 8832 kat. hold allodiális birtok. A még sessiókban (1 sessio —56 kat. hold) számoló kimutató 35 egésztelkes gazdáról tud, akiknek kezén 1960 kat. hold van, a háromnegyed-telkes gazdák száma 89, a földjük 3738 kat. hold. Féltelkes gazda 203 van, a tulajdonukban levő föld 5684 kat. hold és végül a negyedtelkesek 295 főnyi csoportja 4412 kat. holdat bír. A helyzet tehát az, hogy egy nagyszámú zsellérréteg nincstelenül indul el a következő évtizedek reménytelen élete felé. Belőlük lesznek a negyvennyolcas idők után minden alföldi társadalomban egyre határozottabban elkülönülő agrárproletárok. Ez a nagy társadalmi osztály a nyolcvanas években az egyre szűkülő munkalehetőségek és az egyre kedvezőtlenebbül alakuló munkabérek miatt válságba jut: kivezető útnak a szervezkedést jelölik meg. Ekkor lángol fel az Alföldön soha nem képzelt méretekben az agrárszocialista mozgalom és magával ragadja az egész mezőgazdasági munkásságot. Békés megye tűzfészke lesz az országnak: sorozatos aratósztrájkok, összetűzések és elmérgesedett politikai akciók következnek. Mezőberény körül minden falu háborog, ő sem tudja kivonni magát és 1890-ben megalakul a munkáskor. Agrárproletárok mellett a megtelepülő nagyipar is gondoskodott a proletárok számának növeléséről. Hengermalom, szövőgyár és téglagyárak alapítása a mezőgazdaságban felesleges munkáskezeket leköti; a két proletárréteg azonban közös sorsú és közös érdekekkel bírván, a szocialista programban keresi boldogu-

lása lehetőségét. Eleinte a Szociáldemokrata Párt látja el őket Budapestről lefordított német propagandafüzetekkel, amelyek azonban marxí dogmákba préselik a problémákat és semmi hatásuk nincs. De amikor az agrárszocialista mozgalom kitermeli a saját vezéreit, akkor a Szociáldemokrata Párt égisze alatt önálló akciókba kezd és megveti a lábát örökre Tiszántúl erősen proletár jellegű vidékein. A mezőberényi német-magyar-tót vegyes lakosság materialisztikusabb szemléletével jó talajnak bizonyul: még tekintélyes gazdák is szocialisták lesznek. Parlamenti képviselőig azonban sohasem tudnak eljutni: csak hűségesen kitartanak eszméik mellett...

A módosabb lakosság: birtokosok, kereskedők és az egész középosztály a negyvennyolcas-hatvanhetesj ellentét körül vívódott. A háborúig ugyan csak egyszer választottak hatvanhetes képviselőt, máskor mindig negyvennyolcast küldtek a parlamentbe, de azért politikának — mivel nem voltak problémáik — ez is jó volt. Őket nem izgatta a századvégi nagy tiszántúli átalakulás, mert vagy nem vettek róla tudomást, vagy nem is vették észre, hogy mi ment végbe az agrártársadalomban. A gazdák saját gazdasági pozíciójuk megerősítésén fáradoztak. Még 1852-ben és 1854-ben, majd 1859-ben felosztották a közlegelőket olyképpen, hogy minden fertály — negyedtelek — után kiosztottak 12 magyar holdat. A zsellérek, mivel nem volt földjük, a legelőkből sem kaptak. A felosztott legelőkkel mind jobban terjedt a szántóföldi gazdálkodás. 1854-ben még 11.000 kat. hold a szántó és közel 9000 kat. hold a legelő: a századfordulóra alig marad legelő. A birtokos parasztság tehát egyre gyarapszik és Mezőberény a legmódosabb békésmegyei parasztközségek egyikévé válik. A határban levő nagybirtokokat sorra felparcellázzák. 1908-ban a gróf Merán-féle (közben szétesik teljesen a mezőberényi Wenckheim-uradalom) 1300 kat. holdas birtokot vásárolták meg, 1910-ben pedig Hoyos grófnak egy kisebb birtokát parcellázták. Mindezek csak a birtokos parasztság megerősítését szolgálták: a mezőgazdasági munkások nem tudtak felemelkedni. Leszorított életszinttel szemlélték a parasztság gazdasági térfoglalását: abból nekik semmi hasznuk nem volt. A parcellázások ugyan 350 új existenciát teremtettek, de ezek jórésze törpebirtokos volt, tehát proletárjellegük megmaradt. Így jut el Mezőberény a világháború kitöréséhez és négy év alatt kb. 4000 katonát állított hadba, akik közül 570-en nem jöttek vissza, 129-en pedig megrokkantak. Mezőberény másodszer is tanujelét adta a magyar haza iránti nagy áldozatkészségének és szeretetének. Németek, tótok, magyarok egyformán hazájuknak vallották ezt az országot és meghozták a legnagyobb áldozatot érte: másként már nem is tehettek volna. Az Alföld rányomta bélyegét erre a vegyes településre és bármilyen szociális helyzetű vagy bármelyik társadalmi osztályhoz tartozó lakosa érezte, hogy ez az a hely, ahol valóban élni és majdan meghalni kell...

A háború után jó ideig nyugodtan élt Mezőberény. A földreform során 651 házhelyet osztottak ki 156 kat. hold terjedelemben és 517 igénylő kapott 898 kat. hold földet. A nincstelenek földigénye ezzel korántsem nyert kielégítést, de a meginduló konjunktúra, a

magas terményárak és a napszám megfelelő alakulása egy ideig békessé tette a helyzetet. A községnek most már — 1930-ban — 14.410 lakosa van, akik közül 8391 a magyar, 2197 a német és 3809 a tót. A magyarul beszélők száma 14.071, tehát alig néhány száz öreg német és tót kivételével mindenki tud magyarul. A fiatalabb korosztályok meg éppenséggel csak magyarul tudnak. A magyarosodásnak ilyen nagymérvű lefolyása akkor bontakozik ki valójában, ha a vallás-megoszlási viszonyokat is figyelembe vesszük. A 14.410 lakosból 9144 az evangélikus, 3861 a református és 1119 a római katolikus. (Van még 166 izraelita — 1890-ben 319 volt —, 32 görög katolikus, 51 görög keleti és 37 egyéb vallású.) Az evangélikusok kivétel nélkül a leteleplő tótok és németek ivadékai. A reformátusok egy része és a katolikusok a tiszta magyarok. Mezőberény lakossága 200 év alatt majdnem teljesen magyarrá vált. Az asszimiláció azonban nem fog befejeződni, mert Németország újraébredése megzavarta az itteni németeket is és a disszimiláció jelei mutatkoznak...

Foglalkozás szerint: 9588 Östermelő, 2260 iparos, 510 kereskedő és 490 közszolgálati él a községben. A többiek a napszámos, házi-cseléd és egyéb kategóriákba tartoznak. Az östermelők közül 4374 a kereső és ezek közül csak 1815 az önálló. Legerősebb a törpebirtokosok csoportja, ezek főleg tótok és németek, kisebb részben magyarok. A komolyabb birtokkal rendelkező kisgazdaosztály szintén erős és majdnem kizárólag németekből áll. A proletárság inkább magyarokból mint németekből vagy tótokból tevődik össze. Hozzájuk tartozik még az iparban és kereskedelemben alkalmazottak mintegy 1000 főnyi vegyes csoportja is. A birtokos parasztság helyzete a környező községekhez képest nagyon jó. A 25.457 kat. holdas határban csak egy 1000 holdon felüli nagybirtok van 1690 kat. hold területtel. A 100—1000 kat. holdas birtokok száma 14, területük 4002 kat. hold. 50—100 kat. hold között 36 birtok van 2236 kat. holddal. Legnagyobb az 5—50 kat. holdas birtokok száma: 1024, területük: 14.285 kat. hold; 5 holdon aluli törpebirtok 2584 van 3238 kat. holddal. Ezenkívül még a szomszédos községek határában kb. 10.000 kat. holdat bírnak a módosabb gazdák.

Mezőberény társadalmi struktúrája pontosan fedi politikai struktúráját. Az alsó társadalmi osztályok az agrárszocialista mozgalom megszűntével a Szociáldemokrata Pártban helyezkedtek el. Ezzel véglegesen beszállásolta magát Mezőberénybe a baloldali politika. A felsőbb osztályok viszont egyideig a háború előtti politikát folytatták azzal a különbséggel, hogy a negyvennyolcas-hatvanhetes játék helyett a kormánypárt és a legnagyobb ellenzéki agrárpárt között próbáltak választani. Határozott állásfoglalásuk sohasem volt: a választásoknál döntött el mindig, hogy hova is tartoznak. Ebben a bizonytalan rétegben találta meg a nemzeti szocialista szervezkedés a maga embereit. Először egy téglagyáros, bizonyos N. Schultz József, kezdte a szervezkedést. Többször, több évig kint volt Németországban és előszeretettel foglalkozott a nemzeti szocialista tanokkal. Kerámiai szakiskolába járt és amikor az egyik tanára észrevette, hogy nagy rokonszenvvel viseltetik az említett eszmék iránt, ellátta különböző

propagandairatokkal és céltudatosan nevelte nemzeti szocialistának. Ajánlotta, neki, hogy különösen a kapitalizmussal, a szabadkőművességgel és a politikai katolicizmussal foglalkozzék. N. Schultz József mint kész nemzeti szocialista jött haza és 1932-ben megkezdte a párt-szervezést. Közben Darré meghívására még egyszer kiment Németországba: egy szövetkezethez került és az agitátoriskolát is elvégezte. Amikor végleg hazajött, 1934 május i-én többedmagával megalakította Mezőberényben a pártot és hozzákezdtek Tiszántúl beszerzéséhez. A Festetich-féle irányt fogadták el és ki is tartottak mind-ezideig mellette.

A pártban nagy a fegyelem. A helyiség előtt egyenruhás őrség áll, bárki csak igazoltatással léphet be. A szervezet magját a 200 tagból álló törzsgárda alkotja. Minden törzstaghoz négy párttag tartozik. A törzstagok minden megmozduláson kötelesek megjelenni és parancsra a mögöttük sorakozó párttagokat értesíteni. Félóra alatt 1000 ember mozgósítható: ebben van nagy erejüknek a magyarázata. Választásnál, ünnepélyeknél vagy bármilyen megmozdulásnál pillanatok alatt ott vannak. A katonás szervezkedés mellett sok gondot fordítanak a propagandára. Kiadják a Magyar Nemzeti Szocialista Könyvtár és a Magyar Nemzeti Szocialista Füzettár sorozatot. Eddig hét könyv jelent meg kb. 1500 oldal terjedelemben. Ezeket a könyveket és füzeteket a vezetők írják és egy nemzeti szocialista nyomdász adja ki 3—4000 példányban. Tanításaik kissé zavarosak. Ahogy az agrárszocialisták is eleinte német propagandafüzeteket fordítottak le és a marxizmust magyarították a népnek, nemhogy az adódó problémákból — az egészségtelen birtokmegosztásból, a termelés alacsony színvonalából és a széles néprétegek szociális elesettségéből — csináltak volna programot, úgy a nemzeti szocialisták is a szabadkőművességtől a szarajevói gyilkosságig és a Stavisky-perig mindenről írnak, csak éppen az adódó magyar sorskérdésekről nem. Sokat foglalkoznak a fajisággal, de ebben az egyben tisztán látnak, mert nem helyezkedtek faji alapra: úgy látszik Mezőberény a vegyes lakosságával túlságosan kijózanítólag hat... Az államforma tekintetében a népképviseleti rendszert vallják, de a parlamentben majd csak egy pártról, a nemzeti szocialista pártról akarnak tudni. A diktatúrát nem tartják megfelelőnek; szabadságról álmodoznak. Legalább is egyik könyvükben ezt olvastam: „Szabadság — te leszel a jutalma annak az óriási hitnek, mely a nemzeti szocialista lelkekben él! Elégtétel leszel azért a sok nyomorult vádért és meghurcoltatásért, mely gonosz vagy értelmetlen emberek miatt éri a magyar nemzeti szocialistákat. Bosszú leszel — egy kicsinyes, gyáva és korcs időszak felett, melynek el kell pusztulnia, ha e nemzet élni akar.“

A programjuk egyelőre sok ellentmondást és még több idegen vonást árul el, a lelkesedés azonban nagy és azok a rétegek, amelyek eddig a polgári pártokra adták le a szavazatukat, most a nemzeti szocialista eszméket vallják és nyíltan vagy titokban erre a pártra szavaznak. Teljes győzelemre azonban nincs kilátásuk. A baloldali politika fogva tartja a mezőgazdasági munkásokat: ezek néha áttolódnak polgári területekre; választásoknál taktikai szempontból például a

kisgazdapártra szavaznak, de politikai beállítottságuk és egész ideológiájuk baloldali marad. A gazdák óvatosak: nyíltan nem mernek választani, csak titokban húznak a nemzeti szocialistákhoz. A középosztály ugyancsak így van és ezen az alapon majdnem teljes egészében a nemzeti szocialistáké. Tehát valahogy az a helyzet, hogy a nemzeti szocialista mozgalom a nyíltan kiállók mellett egy nagy, a rokonszenvét csak bizonyos alkalmakkor nyilvánító táborral rendelkezik. A legutóbbi — titkosan megejtett — képviselőtestületi választás ezt szépen igazolta. A 2783 leadott szavazatból 1321 a nemzeti szocialistákra, 673 a szociáldemokratákra, 653 a független kisgazdákra és 136 a kormánypártra esett. És mivel a szavazás kerületek szerint történt — tíz szavazókerület van Mezőberényben — vagy a nemzeti szocialisták, vagy a szociáldemokraták jutottak mandátumhoz.

TISZÁNTÚL politikai sorsa úgylátszik a marxista—nemzeti szocialista alternatívában fog kiteljesedni. Talán merész általánosításnak látszik ez Mezőberény példájából, de a jelek erre engednek következtetni. Ahogy a mezőberényi választásnál a két szélső pártra a szavazatok 72 százaléka jutott és ez mégis teljesen eldöntötte a választás sorsát, úgy nagyon valószínű, hogy másutt is hasonlóképpen fog alakulni a helyzet. A háború előtti agrárszocialista mozgalom az agrárproletariátust végleg eljegyezte a baloldallal. Az ipari munkásság és a kisiparosság egy része szintén baloldali. Viszont az ingadozó felsőbb társadalmi osztályok nem várnak sokat a polgári ideológiáktól. Kevesen talán kitartanak, de a többség csalódottan keresi az egyre elevebb és mindnagyobb hullámokban terjedő — és ami náluk a legfontosabb: a nacionalista jelszavakat és frázisokat hangoztatni nem szűnő — nemzeti szocializmusban politikai vágyainak beteljesedését. A következő általános választás talán már az erők ilyen megoszlásának a jegyében fog lefolyni. A meglepetés mindenesetre még hátra van és különösen akkor lesz megdöbbentő, ha majd az új választójogi törvény a politikai véleménynyilvánítást teljes szabadsággal és pártatlansággal lehetővé teszi...

KOVÁCS IMRE